Συλλογή της Νομολογίας

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τμήμα μείζονος συνθέσεως)

της 4ης Φεβρουαρίου 2025 *

«Προδικαστική παραπομπή – Πολιτική ασύλου – Καθεστώς πρόσφυγα ή καθεστώς επικουρικής προστασίας – Οδηγία 2011/95/ΕΕ – Άρθρο 34 – Πρόσβαση σε υπηρεσίες κοινωνικής ένταξης – Υποχρέωση επιτυχούς συμμετοχής, επί ποινή προστίμου, σε εξέταση περί κοινωνικής ενσωμάτωσης – Δικαιούχος διεθνούς προστασίας ο οποίος δεν έχει συμμετάσχει επιτυχώς σε τέτοια εξέταση εμπροθέσμως – Υποχρέωση πληρωμής προστίμου – Υποχρέωση κάλυψης του συνόλου των εξόδων των μαθημάτων και των εξετάσεων περί κοινωνικής ενσωμάτωσης – Δυνατότητα λήψης δανείου για την καταβολή των εξόδων αυτών»

Στην υπόθεση C-158/23 [Keren] [i],

με αντικείμενο αίτηση προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, που υπέβαλε το Raad van State (Συμβούλιο της Επικρατείας, Κάτω Χώρες) με απόφαση της 15ης Μαρτίου 2023, η οποία περιήλθε στο Δικαστήριο στις 15 Μαρτίου 2023, στο πλαίσιο της δίκης

T.G.

κατά

Minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid,

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ (τμήμα μείζονος συνθέσεως),

συγκείμενο από τους K. Lenaerts, Πρόεδρο, T. von Danwitz, Αντιπρόεδρο, K. Jürimäe, K. Λυκούργο, I. Jarukaitis, A. Kumin, N. Jääskinen και M. Gavalec, προέδρους τμήματος, E. Regan (εισηγητή), I. Ziemele και Z. Csehi, δικαστές,

γενική εισαγγελέας: L. Medina

γραμματέας: A. Lamote, διοικητική υπάλληλος,

έχοντας υπόψη την έγγραφη διαδικασία και κατόπιν της επ' ακροατηρίου συζητήσεως της 20ής Φεβρουαρίου 2024,

λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις που υπέβαλαν:

– ο T.G., εκπροσωπούμενος από την E. E. M. Bezem, advocate, και την S. Rafi, εμπειρογνώμονα,

* Γλώσσα διαδικασίας: η ολλανδική.

[i] Η ονομασία που έχει δοθεί στην παρούσα υπόθεση είναι πλασματική. Δεν αντιστοιχεί στο πραγματικό όνομα κανενός διαδίκου.

– η Ολλανδική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τις M. K. Bulterman, M. H. S. Gijzen και C. Schillemans,

– η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, εκπροσωπούμενη από τις A. Azéma, J. Hottiaux και S. Noë,

αφού άκουσε τη γενική εισαγγελέα, που ανέπτυξε τις προτάσεις της κατά τη συνεδρίαση της 6ης Ιουνίου 2024,

εκδίδει την ακόλουθη

Απόφαση

1 Η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως αφορά την ερμηνεία του άρθρου 34 της οδηγίας 2011/95/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13ης Δεκεμβρίου 2011, σχετικά με τις απαιτήσεις για την αναγνώριση των υπηκόων τρίτων χωρών ή των απάτριδων ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας, για ένα ενιαίο καθεστώς για τους πρόσφυγες ή για τα άτομα που δικαιούνται επικουρική προστασία και για το περιεχόμενο της παρεχόμενης προστασίας (ΕΕ 2011, L 337, σ. 9).

2 Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του T. G. και του Minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (Υπουργού Κοινωνικών Υποθέσεων και Εργασίας, Κάτω Χώρες) (στο εξής: Υπουργός), με αντικείμενο απόφαση με την οποία ο Υπουργός, αφενός, επέβαλε στον T.G. πρόστιμο ύψους 500 ευρώ, για τον λόγο ότι δεν συμμετείχε επιτυχώς, εντός της ταχθείσας προθεσμίας, στην εξέταση περί κοινωνικής ενσωμάτωσης που προβλέπει το ολλανδικό δίκαιο για τους δικαιούχους διεθνούς προστασίας, και, αφετέρου, τον υποχρέωσε να εξοφλήσει το δάνειο ύψους 10 000 ευρώ που του είχε χορηγηθεί από τις ολλανδικές δημόσιες αρχές προκειμένου να μπορέσει να καλύψει το κόστος του προγράμματος κοινωνικής ενσωμάτωσης.

Το νομικό πλαίσιο

Το διεθνές δίκαιο

3 Η Σύμβαση περί του καθεστώτος των προσφύγων, η οποία υπεγράφη στη Γενεύη στις 28 Ιουλίου 1951 [*Recueil des traités des Nations unies*, τόμος 189, σ. 150, αριθ. 2545 (1954)], τέθηκε σε ισχύ στις 22 Απριλίου 1954. Συμπληρώθηκε δε και τροποποιήθηκε με το Πρωτόκολλο περί του καθεστώτος των προσφύγων, το οποίο συνήφθη στη Νέα Υόρκη στις 31 Ιανουαρίου 1967 και τέθηκε σε ισχύ στις 4 Οκτωβρίου 1967 (στο εξής: Σύμβαση της Γενεύης).

4 Το άρθρο 34 της Σύμβασης της Γενεύης φέρει τον τίτλο «Πολιτογράφησις» και προβλέπει τα εξής:

«Αι Συμβαλλόμεναι Χώραι θα διευκολύνουν, εν τώ μέτρω του δυνατού, την αφομοίωσιν και πολιτογράφησιν των προσφύγων. Θα προσπαθήσουν, ειδικώτερον, να επιταχύνουν την διαδικασίαν της πολιτογραφήσεως και να ελαττώσουν, εν τώ μέτρω του δυνατού, τα δημοσιονομικά βάρη της τοιαύτης διαδικασίας.»

Το δίκαιο της Ένωσης

Η οδηγία 2003/109/ΕΚ

5 Το άρθρο 5 της οδηγίας 2003/109/ΕΚ του Συμβουλίου, της 25ης Νοεμβρίου 2003, σχετικά με το καθεστώς υπηκόων τρίτων χωρών οι οποίοι είναι επί μακρόν διαμένοντες (ΕΕ 2004, L 16, σ. 44) φέρει τον τίτλο «Προϋποθέσεις απόκτησης του καθεστώτος επί μακρόν διαμένοντος» και ορίζει, στην παράγραφο 2, τα εξής:

«Τα κράτη μέλη μπορούν να απαιτήσουν από τους υπηκόους τρίτων χωρών να συμμορφωθούν με όρους ενσωμάτωσης, σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο.»

Η οδηγία 2011/95

6 Οι αιτιολογικές σκέψεις 12, 41 και 47 της οδηγίας 2011/95 έχουν ως εξής:

«(12) Κύριος στόχος της παρούσας οδηγίας είναι η διασφάλιση, αφενός, ότι τα κράτη μέλη εφαρμόζουν κοινά κριτήρια για τον προσδιορισμό των προσώπων που χρήζουν όντως διεθνούς προστασίας και, αφετέρου, ότι τα εν λόγω πρόσωπα έχουν πρόσβαση σε ελάχιστο επίπεδο παροχών σε όλα τα κράτη.

[…]

(41) Για να βελτιωθεί η αποτελεσματική άσκηση των δικαιωμάτων και των ευεργετημάτων που θεσπίζονται στην παρούσα οδηγία από τους δικαιούχους διεθνούς προστασίας, είναι ανάγκη να λαμβάνονται υπόψη οι συγκεκριμένες τους ανάγκες και οι ιδιαίτερες προκλήσεις ένταξης τις οποίες αυτοί αντιμετωπίζουν. Τούτο δεν θα πρέπει κανονικά να οδηγήσει σε μεταχείριση ευνοϊκότερη από εκείνη που προβλέπεται για τους δικούς τους υπηκόους, με την επιφύλαξη της δυνατότητας των κρατών μελών να εισαγάγουν ή να διατηρήσουν ευνοϊκότερες διατάξεις.

[…]

(47) Οι ειδικές ανάγκες και ιδιαιτερότητες της κατάστασης των δικαιούχων καθεστώτος πρόσφυγα και […] καθεστώτος επικουρικής προστασίας θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη, στο μέτρο του δυνατού, στα προγράμματα ένταξης που παρέχονται σ' αυτούς, συμπεριλαμβανομένων, κατά περίπτωση, της γλωσσικής κατάρτισης και της παροχής ενημέρωσης για τα ατομικά δικαιώματα και τις υποχρεώσεις σχετικά με το καθεστώς προστασίας τους στο οικείο κράτος μέλος.»

7 Το άρθρο 1 της οδηγίας επιγράφεται «Σκοπός» και προβλέπει τα εξής:

«Σκοπός της παρούσας οδηγίας είναι η θέσπιση απαιτήσεων για την αναγνώριση υπηκόων τρίτων χωρών ή ανιθαγενών ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας, για ένα ενιαίο καθεστώς για τους πρόσφυγες ή για τα άτομα που δικαιούνται επικουρική προστασία και για το περιεχόμενο της παρεχόμενης προστασίας.»

8 Το κεφάλαιο VII της εν λόγω οδηγίας φέρει τον τίτλο «Περιεχόμενο της διεθνούς προστασίας» και περιλαμβάνει τα άρθρα 20 έως 35.

9 Το άρθρο 20 της ως άνω οδηγίας επιγράφεται «Γενικοί κανόνες» και προβλέπει, στην παράγραφο 3, τα εξής:

«Κατά την εφαρμογή του παρόντος κεφαλαίου, τα κράτη μέλη λαμβάνουν υπόψη την ειδική κατάσταση ευάλωτων προσώπων, όπως οι ανήλικοι, οι ασυνόδευτοι ανήλικοι, τα πρόσωπα με ειδικές ανάγκες, οι ηλικιωμένοι, οι έγκυοι, οι άγαμοι γονείς που έχουν ανήλικα τέκνα, τα θύματα εμπορίας ανθρώπων, πρόσωπα με πνευματικές διαταραχές και πρόσωπα που υπήρξαν θύματα βασανιστηρίων, βιασμού ή άλλων σοβαρών μορφών ψυχολογικής, σωματικής ή σεξουαλικής βίας.»

10 Κατά το άρθρο 24 της οδηγίας 2011/95, το οποίο φέρει τον τίτλο «Άδειες διαμονής»:

«1. Το συντομότερο μετά τη χορήγηση του καθεστώτος διεθνούς προστασίας, με την επιφύλαξη του άρθρου 21 παράγραφος 3 και εάν δεν υφίστανται επιτακτικοί λόγοι εθνικής ασφάλειας ή δημόσιας τάξης περί του αντιθέτου, τα κράτη μέλη χορηγούν στους δικαιούχους καθεστώτος του πρόσφυγα άδεια διαμονής, η οποία πρέπει να ισχύει για μία τριετία τουλάχιστον και να είναι ανανεώσιμη.

Με την επιφύλαξη του άρθρου 23 παράγραφος 1, η άδεια διαμονής που χορηγείται στα μέλη της οικογένειας των δικαιούχων του καθεστώτος του πρόσφυγα μπορεί να ισχύει για διάστημα μικρότερο των τριών ετών και να είναι ανανεώσιμη.

2. Το συντομότερο μετά τη χορήγηση καθεστώτος διεθνούς προστασίας, τα κράτη μέλη χορηγούν στους δικαιούχους του καθεστώτος επικουρικής προστασίας και στα μέλη των οικογενειών τους ανανεώσιμη άδεια διαμονής η οποία πρέπει να ισχύει για ένα έτος τουλάχιστον και, σε περίπτωση ανανέωσης, για δύο χρόνια τουλάχιστον, εκτός αν επιβάλλουν άλλως επιτακτικοί λόγοι εθνικής ασφάλειας ή δημόσιας τάξης.»

11 Το άρθρο 34 της εν λόγω οδηγίας επιγράφεται «Πρόσβαση σε υπηρεσίες κοινωνικής ένταξης» και ορίζει τα εξής:

«Προκειμένου να διευκολυνθεί η ένταξη των δικαιούχων διεθνούς προστασίας στην κοινωνία, τα κράτη μέλη μεριμνούν για την πρόσβαση σε προγράμματα ένταξης τα οποία θεωρούν κατάλληλα για να λάβουν υπόψη τις ειδικές ανάγκες των δικαιούχων καθεστώτος πρόσφυγα ή καθεστώτος επικουρικής προστασίας ή δημιουργούν προϋποθέσεις που εξασφαλίζουν την πρόσβαση σε παρόμοια προγράμματα.»

Το ολλανδικό δίκαιο

12 Ο Wet houdende algemene regels van bestuursrecht (algemene wet bestuursrecht) [νόμος που καθορίζει τους γενικούς κανόνες του διοικητικού δικαίου (γενικός νόμος περί διοικητικού δικαίου)], της 4ης Ιουνίου 1992 (Stb. 1992, αριθ. 315), όπως ίσχυε κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών της διαφοράς της κύριας δίκης, προβλέπει, στο άρθρο 3:4, τα εξής:

«1. Το διοικητικό όργανο σταθμίζει τα συμφέροντα που θίγονται άμεσα από την απόφαση, εντός των ορίων που επιβάλλει ο νόμος ή η φύση της αρμοδιότητας που πρέπει να ασκηθεί.

2. Τα δυσμενή για έναν ή περισσότερους ενδιαφερομένους αποτελέσματα της αποφάσεως δεν μπορούν να είναι δυσανάλογα σε σχέση με τους σκοπούς που επιδιώκονται με την απόφαση.»

13 Το άρθρο 5:46 του νόμου αυτού, όπως ίσχυε κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών της διαφοράς της κύριας δίκης, προβλέπει, στην παράγραφο 2, τα εξής:

«Πλην της περιπτώσεως κατά την οποία το ύψος του διοικητικού προστίμου καθορίζεται με νομοθετική διάταξη, το διοικητικό όργανο προσαρμόζει το διοικητικό πρόστιμο αναλόγως της σοβαρότητας της παράβασης και του βαθμού κατά τον οποίο αυτή μπορεί να καταλογισθεί στον παραβάτη. Προς τούτο, λαμβάνει υπόψη, κατά περίπτωση, τις περιστάσεις υπό τις οποίες διαπράχθηκε η παράβαση. […]»

14 Ο Wet inburgering (νόμος περί κοινωνικής ενσωμάτωσης), όπως ίσχυε κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών της διαφοράς της κύριας δίκης (στο εξής: νόμος περί κοινωνικής ενσωμάτωσης), προβλέπει στο άρθρο 3 τα εξής:

«Υποχρέωση κοινωνικής ενσωμάτωσης υπέχει ο αλλοδαπός υπήκοος ο οποίος αποκτά νόμιμη διαμονή, κατά την έννοια του άρθρου 8, στοιχεία a και c, του Wet tot algehele herziening van de Vreemdelingenwet (Vreemdelingenwet 2000) [νόμου περί γενικής αναθεωρήσεως του νόμου περί αλλοδαπών (νόμου του 2000 περί αλλοδαπών)], της 23ης Νοεμβρίου 2000 (Stb. 2000, αριθ. 495), και ο οποίος:

a. διαμένει στις Κάτω Χώρες με την πρόθεση η διαμονή του να μην είναι προσωρινή, ή

b. είναι θρησκευτικός λειτουργός.»

15 Το άρθρο 6 του νόμου περί κοινωνικής ενσωμάτωσης έχει ως εξής:

«1. Ο Υπουργός απαλλάσσει τον υπόχρεο από την υποχρέωση κοινωνικής ενσωμάτωσης, εφόσον το πρόσωπο αυτό αποδείξει ότι, λόγω ψυχικής ή σωματικής αναπηρίας ή νοητικής υστερήσεως, αδυνατεί σε μόνιμη βάση να συμμετάσχει επιτυχώς στην εξέταση περί κοινωνικής ενσωμάτωσης.

2. Ο Υπουργός απαλλάσσει τον υπόχρεο κοινωνικής ενσωμάτωσης από τις δοκιμασίες της εξέτασης περί κοινωνικής ενσωμάτωσης, οι οποίες διαλαμβάνονται στο άρθρο 7, παράγραφος 2, στοιχεία b και c, αν προκύπτει, βάσει των αποδεδειγμένων προσπαθειών που κατέβαλε ο υπόχρεος, ότι αυτός δεν μπορεί ευλόγως να ανταποκριθεί στις ως άνω δοκιμασίες.»

16 Κατά το άρθρο 7 του ίδιου νόμου:

«1. Ο υπόχρεος κοινωνικής ενσωμάτωσης:

a. συμμετέχει επιτυχώς στην εξέταση περί κοινωνικής ενσωμάτωσης, ή

b. αποκτά πτυχίο, πιστοποιητικό ή άλλο έγγραφο κατά την έννοια του άρθρου 5, παράγραφος 1, στοιχείο c.

2. Η εξέταση περί κοινωνικής ενσωμάτωσης περιλαμβάνει τις ακόλουθες δοκιμασίες:

[…]

b. εξέταση προφορικών και γραπτών ικανοτήτων στην ολλανδική γλώσσα που αντιστοιχούν τουλάχιστον στο επίπεδο Α 2 του Κοινού Ευρωπαϊκού Πλαισίου Αναφοράς για τις Γλώσσες [(ΚΕΠΑ)], και

c. εξέταση γνώσεων σχετικών με την ολλανδική κοινωνία.

[…]

4. Ο Υπουργός προτείνει τις δοκιμασίες της εξέτασης περί κοινωνικής ενσωμάτωσης που προβλέπονται στην παράγραφο 2, στοιχεία b και c.»

17 Το άρθρο 7b του εν λόγω νόμου ορίζει τα εξής:

«1. Ο υπόχρεος κοινωνικής ενσωμάτωσης συμμετέχει επιτυχώς, εντός τριών ετών, στις δοκιμασίες της εξέτασης περί κοινωνικής ενσωμάτωσης του άρθρου 7, παράγραφος 2, στοιχεία b και c.

2. Η τριετής προθεσμία της παραγράφου 1 αρχίζει από το χρονικό σημείο κατά το οποίο ο αλλοδαπός υπήκοος υπέχει υποχρέωση κοινωνικής ενσωμάτωσης.

3. Ο Υπουργός παρατείνει την τριετή προθεσμία της παραγράφου 1:

a. αν ο υπόχρεος κοινωνικής ενσωμάτωσης αποδείξει ότι δεν μπορεί να του καταλογισθεί ευθύνη για την μη εμπρόθεσμη επιτυχή συμμετοχή στις ως άνω δοκιμασίες της εξέτασης περί κοινωνικής ενσωμάτωσης, ή

b. κατά μέγιστη περίοδο δύο ετών, χωρίς δυνατότητα ανανέωσης, εφόσον, πριν από τη λήξη της προθεσμίας αυτής, ο υπόχρεος παρακολουθεί μάθημα αλφαβητισμού ή έχει ολοκληρώσει την παρακολούθησή του.»

18 Το άρθρο 16 του ίδιου νόμου έχει ως εξής:

«1. Ο Υπουργός χορηγεί, κατόπιν αιτήσεως, δάνειο στον υπόχρεο κοινωνικής ενσωμάτωσης, εφόσον τηρούνται οι κανόνες που θεσπίζονται με γενικό διοικητικό μέτρο ή βάσει τέτοιου μέτρου και αφορούν τις προϋποθέσεις και τον τρόπο χορήγησης του δανείου καθώς και την παρακολούθηση, σε φορέα που παρέχει μαθήματα, μαθήματος κατάρτισης για την εξέταση περί κοινωνικής ενσωμάτωσης ή για την απόκτηση διπλώματος, πιστοποιητικού ή άλλου εγγράφου κατά την έννοια του άρθρου 5, παράγραφος 1, στοιχείο c.

2. Το δικαίωμα λήψεως δανείου δεν υφίσταται, ή δεν υφίσταται πλέον, αν ο υπόχρεος κοινωνικής ενσωμάτωσης:

[…]

b. δεν εκπλήρωσε την υποχρέωση κοινωνικής ενσωμάτωσης εντός έξι ετών από τη λήξη της προθεσμίας του άρθρου 7b, παράγραφος 1, ή της προθεσμίας που παρατάθηκε κατ' εφαρμογήν του άρθρου 7b, παράγραφος 3, ή των κανόνων που καθορίζονται με το άρθρο 8, παράγραφος 1, εισαγωγική περίοδος και στοιχείο a ή δυνάμει της τελευταίας διατάξεως.

3. Το ποσό του δανείου καταβάλλεται στον φορέα παροχής των μαθημάτων και στο εξεταστικό κέντρο που ορίζονται από τον υπόχρεο κοινωνικής ενσωμάτωσης.

4. Ο υπόχρεος κοινωνικής ενσωμάτωσης ή το πρόσωπο που υπείχε προηγουμένως την υποχρέωση αυτή εξοφλεί το δάνειο προσαυξημένο με τόκους υπολογιζόμενους σύμφωνα με τους κανόνες που καθορίζονται με γενικό διοικητικό μέτρο ή βάσει τέτοιου μέτρου.

[…]»

19 Το άρθρο 31 του νόμου περί κοινωνικής ενσωμάτωσης προβλέπει, στην παράγραφο 1, τα ακόλουθα:

«1. Ο Υπουργός επιβάλλει διοικητικό πρόστιμο στον υπόχρεο κοινωνικής ενσωμάτωσης ο οποίος δεν έχει συμμετάσχει επιτυχώς στις δοκιμασίες της εξέτασης περί κοινωνικής ενσωμάτωσης που μνημονεύονται στο άρθρο 7, παράγραφος 2, στοιχεία b και c, εντός της προθεσμίας του άρθρου 7b, παράγραφος 1, ή εντός της προθεσμίας που παρατάθηκε κατ' εφαρμογήν του άρθρου 7b, παράγραφος 3, ή των κανόνων που καθορίζονται δυνάμει του άρθρου 8, παράγραφος 1, εισαγωγική περίοδος και στοιχείο a. […]»

20 Το άρθρο 32 του εν λόγω νόμου ορίζει τα εξής:

«Με την απόφαση επιβολής του διοικητικού προστίμου του άρθρου 31, παράγραφος 1, ο Υπουργός τάσσει νέα προθεσμία, μέγιστης διάρκειας δύο ετών, εντός της οποίας ο υπόχρεος κοινωνικής ενσωμάτωσης οφείλει, αφού του κοινοποιηθεί η απόφαση επιβολής του προστίμου, να συμμετάσχει εν τέλει επιτυχώς στις δοκιμασίες της εξέτασης περί κοινωνικής ενσωμάτωσης που μνημονεύονται στο άρθρο 7, παράγραφος 2, στοιχεία b και c.»

21 Κατά το άρθρο 33 του ίδιου νόμου:

«1. Ο Υπουργός επιβάλλει διοικητικό πρόστιμο σε όποιον υπόχρεο δεν έχει συμμετάσχει επιτυχώς, εντός της τασσόμενης από το άρθρο 32 προθεσμίας, στις δοκιμασίες της εξέτασης περί κοινωνικής ενσωμάτωσης που μνημονεύονται στο άρθρο 7, παράγραφος 2, στοιχεία b και c. Το άρθρο 32 εφαρμόζεται τηρουμένων των αναλογιών.

2. Για όσο διάστημα ο υπόχρεος κοινωνικής ενσωμάτωσης δεν συμμετέχει επιτυχώς, μετά τη λήξη της προθεσμίας του άρθρου 32, στις δοκιμασίες της εξέτασης περί κοινωνικής ενσωμάτωσης που μνημονεύονται στο άρθρο 7, παράγραφος 2, στοιχεία b και c, ο Υπουργός τού επιβάλλει διοικητικό πρόστιμο ανά διετία.»

22 Το Besluit inburgering (διάταγμα περί κοινωνικής ενσωμάτωσης), όπως ίσχυε κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών της διαφοράς της κύριας δίκης (στο εξής: διάταγμα περί κοινωνικής ενσωμάτωσης), προβλέπει στο άρθρο 2.8a τα εξής:

«1. Ο Υπουργός χορηγεί, κατόπιν αιτήσεως, απαλλαγή από την υποχρέωση κοινωνικής ενσωμάτωσης, αν θεωρεί ότι πρόσωπο που υπέχει την εν λόγω υποχρέωση έχει, κατά τρόπο που μπορεί να αποδειχθεί, ολοκληρώσει με επάρκεια το πρόγραμμα κοινωνικής ενσωμάτωσης. […]»

23 Το άρθρο 4.1a του διατάγματος περί κοινωνικής ενσωμάτωσης ορίζει τα εξής:

«1. Υπό την επιφύλαξη των διατάξεων του άρθρου 16, παράγραφος 2, του νόμου [περί κοινωνικής ενσωμάτωσης], μπορεί να χορηγηθεί δάνειο ανώτατου ποσού 10 000 ευρώ στον υπόχρεο κοινωνικής ενσωμάτωσης για την κάλυψη των εξόδων με σκοπό:

a. την παρακολούθηση μαθήματος κατάρτισης για τις μνημονευόμενες στο άρθρο 7, παράγραφος 2, στοιχεία b και c, του νόμου αυτού, δοκιμασίες της εξέτασης περί κοινωνικής ενσωμάτωσης ή της κρατικής εξέτασης της ολλανδικής ως δεύτερης γλώσσας I ή II, κατά την έννοια του άρθρου 7.3.1, παράγραφος 1, στοιχείο c, του Wet houdende bepalingen met betrekking tot de Educatie en het beroepsonderwijs (Wet Educatie en beroepsonderwijs) [νόμου περί διατάξεων σχετικών με την εκπαίδευση και την επαγγελματική κατάρτιση (νόμου περί εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης)], της 31ης Οκτωβρίου 1995 (Stb. 1995, αριθ. 501)·

b. την επιτυχή συμμετοχή στην κρατική εξέταση του στοιχείου a ή στην εξέταση περί κοινωνικής ενσωμάτωσης· ή

c. την παρακολούθηση μαθήματος αλφαβητισμού.

2. Το ποσό του δανείου καθορίζεται βάσει του ποσού των εισοδημάτων αναφοράς του υπόχρεου κοινωνικής ενσωμάτωσης και του συντρόφου του, κατά την έννοια του άρθρου 3 του Algemene wet inkomensafhankelijke regelingen (γενικού νόμου περί καθεστώτων που βασίζονται σε εισοδηματικές προϋποθέσεις), της 23ης Ιουνίου 2005 (Stb. 2005, 345), τα οποία εισοδήματα υπολογίζονται σύμφωνα με το άρθρο 8, παράγραφοι 1, 2, 3 και 5 του γενικού αυτού νόμου.

3. Η παράγραφος 2 δεν εφαρμόζεται στον υπόχρεο κοινωνικής ενσωμάτωσης, κατά την έννοια της παραγράφου 1, ο οποίος διαμένει νομίμως στη χώρα βάσει:

a. άδειας διαμονής ορισμένου χρόνου λόγω ασύλου· ή

[…]

4. Το δάνειο για την παρακολούθηση μαθήματος χορηγείται μόνον εφόσον ο υπόχρεος κοινωνικής ενσωμάτωσης παρακολουθεί μαθήματα σε παρέχοντα μαθήματα φορέα ο οποίος είναι κάτοχος πιστοποιητικού, κατά την έννοια του άρθρου 9, παράγραφος 1, του νόμου [περί κοινωνικής ενσωμάτωσης], ή σήματος πιστοποίησης κατά την έννοια του άρθρου 12a, παράγραφος 1, του νόμου αυτού.»

24 Το άρθρο 4.2 του διατάγματος περί κοινωνικής ενσωμάτωσης έχει ως εξής:

«1. Με την επιφύλαξη των διατάξεων του άρθρου 16, παράγραφος 1, δεύτερη περίοδος, του νόμου [περί κοινωνικής ενσωμάτωσης], ο υπόχρεος κοινωνικής ενσωμάτωσης δικαιούται να λάβει δάνειο εντός της προθεσμίας [του άρθρου] 7b, παράγραφος 1, του νόμου αυτού, εντός της παραταθείσας προθεσμίας [του άρθρου] 7b, παράγραφος 3, […] του εν λόγω νόμου και εντός της προθεσμίας που ορίζεται στην απόφαση περί επιβολής του προστίμου σύμφωνα με τα άρθρα 29 και 32 του ίδιου νόμου.»

25 Το άρθρο 4.6 του ως άνω διατάγματος προβλέπει τα εξής:

«1. Η προθεσμία αποπληρωμής δεν υπερβαίνει τα δέκα έτη. […]»

26 Το άρθρο 4.9 του ίδιου διατάγματος ορίζει τα εξής:

«Αν ο οφειλέτης δεν είναι σε θέση να καταβάλει τη μηνιαία δόση που καθορίζεται σύμφωνα με το άρθρο 4.8, μπορεί να υποβάλει αίτηση στον Υπουργό προκειμένου να καθοριστεί η ικανότητα πληρωμής του για την εναπομένουσα περίοδο αποπληρωμής.»

27 Κατά το άρθρο 4.13 του ίδιου διατάγματος:

«1. Το χρέος μπορεί, κατόπιν αιτήσεως του υπόχρεου κοινωνικής ενσωμάτωσης, να διαγραφεί, εν όλω ή εν μέρει, από τον Υπουργό στις περιπτώσεις που καθορίζονται με υπουργική απόφαση. […]

3. Στους αλλοδαπούς υπηκόους, κατά την έννοια του άρθρου 4.1a, παράγραφος 3, οι οποίοι υπέχουν υποχρέωση κοινωνικής ενσωμάτωσης από την 1η Ιανουαρίου 2013 ή μετά την ημερομηνία αυτή, παρέχεται αυτοδικαίως πλήρης διαγραφή του χρέους, εφόσον:

a. η διαδικασία που καταλήγει στη δήλωση συμμετοχής δυνάμει του άρθρου 7, παράγραφος 2, στοιχείο a, του νόμου [περί κοινωνικής ενσωμάτωσης] ολοκληρώθηκε και οι δοκιμασίες της εξέτασης περί κοινωνικής ενσωμάτωσης του άρθρου 7, παράγραφος 2, στοιχεία b και c, του νόμου αυτού ολοκληρώθηκαν επιτυχώς·

b. έχει εφαρμογή εξαίρεση από την υποχρέωση κοινωνικής ενσωμάτωσης δυνάμει του άρθρου 5 του νόμου [περί κοινωνικής ενσωμάτωσης]· ή

c. χορηγείται απαλλαγή από την υποχρέωση κοινωνικής ενσωμάτωσης, όπως προβλέπεται στο άρθρο 6, παράγραφοι 1 έως 3, του νόμου [περί κοινωνικής ενσωμάτωσης].

4. Η κατά την παράγραφο 3 διαγραφή χρέους παρέχεται μόνον εφόσον η περίσταση που προβλέπεται στα στοιχεία a, b ή c της παραγράφου αυτής επήλθε εντός της προθεσμίας του άρθρου 7a, παράγραφος 1, του νόμου [περί κοινωνικής ενσωμάτωσης] ή του άρθρου 7b, παράγραφος 1, του εν λόγω νόμου, ή εντός της προθεσμίας που παρατάθηκε κατ' εφαρμογήν του άρθρου 7a, παράγραφος 3, του άρθρου 7b, παράγραφος 3, ή του άρθρου 8, παράγραφος 1, εισαγωγική περίοδος και στοιχείο a, του ίδιου νόμου ή δυνάμει της τελευταίας διατάξεως.»

28 Η Regeling inburgering (κανονιστική πράξη περί κοινωνικής ενσωμάτωσης), όπως ίσχυε κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών της διαφοράς της κύριας δίκης, προβλέπει, στο άρθρο 3.1, τα εξής:

«Τα έξοδα της εξέτασης του άρθρου 3.3, παράγραφος 1, του διατάγματος περί κοινωνικής ενσωμάτωσης ανέρχονται σε:

a. 50,00 ευρώ για καθεμία από τις δοκιμασίες της εξέτασης περί κοινωνικής ενσωμάτωσης του άρθρου 3.9, παράγραφος 2, στοιχεία a έως c, του εν λόγω διατάγματος·

b. 60,00 ευρώ για τη δοκιμασία της εξέτασης περί κοινωνικής ενσωμάτωσης του άρθρου 3.9, παράγραφος 2, στοιχείο d, του εν λόγω διατάγματος·

c. 40,00 ευρώ για τη δοκιμασία της εξέτασης περί κοινωνικής ενσωμάτωσης του άρθρου 3.9, παράγραφος 3, στοιχείο a, του εν λόγω διατάγματος·

d. 40,00 ευρώ για τη δοκιμασία της εξέτασης περί κοινωνικής ενσωμάτωσης του άρθρου 3.9, παράγραφος 3, στοιχείο b, του εν λόγω διατάγματος. […]».

29 Οι Beleidsregel boetevaststelling inburgering (κατευθυντήριες γραμμές για τον καθορισμό των προστίμων στο πλαίσιο της κοινωνικής ενσωμάτωσης), όπως ίσχυαν κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών της διαφοράς της κύριας δίκης, προβλέπουν, στο άρθρο 1, τα εξής:

«Για τον καθορισμό του ύψους του προστίμου που προβλέπεται στο άρθρο 34, εισαγωγική περίοδος και στοιχεία c και d, του [νόμου περί κοινωνικής ενσωμάτωσης], λαμβάνονται υπόψη τα εξής:

a. ο αριθμός των ωρών κατά τις οποίες ο υπόχρεος κοινωνικής ένταξης παρακολούθησε μαθήματα κοινωνικής ενσωμάτωσης ή μαθήματα ολλανδικής ως δεύτερης γλώσσας σε φορέα που φέρει το σήμα πιστοποίησης Blik op Werk·

b. ο αριθμός των συμμετοχών του υπόχρεου κοινωνικής ενσωμάτωσης στις δοκιμασίες της εξέτασης περί κοινωνικής ενσωμάτωσης ή της κρατικής εξέτασης της ολλανδικής ως δεύτερης γλώσσας·

c. ο αριθμός των δοκιμασιών της εξέτασης περί κοινωνικής ενσωμάτωσης ή της κρατικής εξέτασης της ολλανδικής ως δεύτερης γλώσσας στις οποίες ο υπόχρεος κοινωνικής ενσωμάτωσης συμμετέσχε επιτυχώς.

2. Το ύψος του προστίμου καθορίζεται με βάση τον πίνακα προστίμων που παρατίθεται στο παράρτημα των παρουσών κατευθυντήριων γραμμών.»

30 Ο πίνακας που προβλέπεται στο άρθρο 1, παράγραφος 2, του παραρτήματος των ως άνω κατευθυντηρίων γραμμών αποσκοπεί στον καθορισμό του ύψους του προστίμου βάσει του αριθμού ωρών μαθημάτων κοινωνικής ενσωμάτωσης ή μαθημάτων ολλανδικής ως δεύτερης γλώσσας τις οποίες παρακολούθησε ο ενδιαφερόμενος και βάσει του αριθμού συμμετοχών του στις δοκιμασίες της εξέτασης περί κοινωνικής ενσωμάτωσης ή της κρατικής εξέτασης της ολλανδικής ως δεύτερης γλώσσας. Η εν λόγω διάταξη διευκρινίζει επίσης τα εξής:

«Σε πρόσωπο το οποίο συμμετείχε σε τουλάχιστον 300 ώρες μαθημάτων κοινωνικής ενσωμάτωσης ή μαθημάτων ολλανδικής ως δεύτερης γλώσσας και το οποίο απέτυχε τουλάχιστον δύο φορές στις δοκιμασίες της εξέτασης περί κοινωνικής ενσωμάτωσης ή της κρατικής εξέτασης της ολλανδικής ως δεύτερης γλώσσας μπορεί να χορηγηθεί παράταση της προθεσμίας κοινωνικής ενσωμάτωσης βάσει του άρθρου 2.4c, παράγραφος 1, της κανονιστικής πράξης περί κοινωνικής ενσωμάτωσης λόγω υπέρβασης της προθεσμίας κοινωνικής ενσωμάτωσης για την οποία δεν μπορεί να του καταλογισθεί ευθύνη. Στην περίπτωση αυτή, δεν επιβάλλεται πρόστιμο.»

31 Δυνάμει του άρθρου 1, παράγραφος 2, το ποσό του προστίμου που καθορίζεται βάσει του ως άνω πίνακα μειώνεται ανάλογα με την επιτυχία στις δοκιμασίες της εξέτασης περί κοινωνικής ενσωμάτωσης ή της κρατικής εξέτασης της ολλανδικής ως δεύτερης γλώσσας ως εξής:

«επιτυχής συμμετοχή σε 1 δοκιμασία της εξέτασης: 20 % μείωση του ποσού του προστίμου·

επιτυχής συμμετοχή σε 2 δοκιμασίες της εξέτασης: 40 % μείωση του ποσού του προστίμου·

επιτυχής συμμετοχή σε 3 δοκιμασίες της εξέτασης: 60 % μείωση του ποσού του προστίμου·

επιτυχής συμμετοχή σε 4 ή περισσότερες δοκιμασίες της εξέτασης: 80 % μείωση του ποσού του προστίμου.»

Η διαφορά της κύριας δίκης και τα προδικαστικά ερωτήματα

32 Ο εκκαλών της κύριας δίκης, υπήκοος Ερυθραίας, αφίχθη στις Κάτω Χώρες σε ηλικία 17 ετών και, στη συνέχεια, αναγνωρίστηκε ως δικαιούχος διεθνούς προστασίας. Στις 8 Ιανουαρίου 2016, όταν συμπλήρωσε το 18ο έτος της ηλικίας του, ο Υπουργός τον ενημέρωσε ότι, από την 1η Φεβρουαρίου του ίδιου έτους, υπείχε υποχρέωση κοινωνικής ενσωμάτωσης δυνάμει του νόμου περί κοινωνικής ενσωμάτωσης, όπερ σήμαινε ότι έπρεπε να συμμετάσχει επιτυχώς, κατ' αρχήν εντός τριών ετών, σε όλες τις δοκιμασίες της εξέτασης περί κοινωνικής ενσωμάτωσης. Ο Υπουργός παρέτεινε επανειλημμένως την προθεσμία αυτή, την τελευταία φορά έως την 1η Φεβρουαρίου 2020, για τον λόγο ότι ο εκκαλών της κύριας δίκης είχε διαμείνει επί μακρόν σε κέντρο υποδοχής αιτούντων άσυλο και είχε παρακολουθήσει μαθήματα κατάρτισης. Εν συνεχεία, εγγράφηκε σε διάφορα μαθήματα και εξετάσεις περί κοινωνικής ενσωμάτωσης. Εντούτοις, απουσίασε από ορισμένα μαθήματα και ορισμένες εξετάσεις και απέτυχε στις εξετάσεις στις οποίες συμμετέσχε.

33 Με απόφαση της 31ης Μαρτίου 2020, ο Υπουργός επέβαλε στον εκκαλούντα της κύριας δίκης, αφενός, πρόστιμο ύψους 500 ευρώ και, αφετέρου, την υποχρέωση να εξοφλήσει το σύνολο του συναφθέντος με την Dienst Uitvoering Onderwijs (υπηρεσία υπεύθυνη για εκπαιδευτικά ζητήματα, Κάτω Χώρες) δανείου, το οποίο ανερχόταν σε 10 000 ευρώ, για τον λόγο ότι δεν είχε ολοκληρώσει το πρόγραμμα κοινωνικής ενσωμάτωσης εντός της προβλεπόμενης προθεσμίας.

34 Με απόφαση της 25ης Φεβρουαρίου 2021, ο Υπουργός έκρινε αβάσιμη τη διοικητική ένσταση του εκκαλούντος της κύριας δίκης κατά της απόφασης της 31ης Μαρτίου 2020.

35 Με απόφαση της 4ης Νοεμβρίου 2021, το rechtbank (πρωτοδικείο, Κάτω Χώρες) που επιλήφθηκε της υποθέσεως έκρινε αβάσιμη την προσφυγή που άσκησε ο εκκαλών της κύριας δίκης κατά της ως άνω αποφάσεως της 25ης Φεβρουαρίου 2021. Το εν λόγω δικαστήριο έκρινε, ειδικότερα, ότι η επίμαχη στην κύρια δίκη εθνική ρύθμιση δεν αντιβαίνει στο άρθρο 34 της οδηγίας 2011/95, δεδομένου ότι θεσπίζει ένα καθεστώς που προσφέρει δυνατότητες χορήγησης παρατάσεων, εξαιρέσεων και απαλλαγών, βάσει των οποίων είναι δυνατόν να υιοθετηθεί εξατομικευμένη προσέγγιση, εάν τούτο είναι αναγκαίο. Επιπλέον, το χορηγηθέν δάνειο μπορεί να εξοφληθεί αναλόγως της ικανότητας πληρωμής του ενδιαφερομένου. Η αρχή της αναλογικότητας δεν παραβιάστηκε, δεδομένου ότι ο Υπουργός έλαβε υπόψη όλες τις περιστάσεις των οποίων έγινε επίκληση και προέβη σε στάθμισή τους. Κατά το εν λόγω δικαστήριο, ο Υπουργός έλαβε δεόντως υπόψη την προσωπική κατάσταση του εκκαλούντος της κύριας δίκης, παρατείνοντας την προθεσμία κοινωνικής ενσωμάτωσης από τρία σε τέσσερα έτη και μειώνοντας το ύψος του επιβληθέντος προστίμου. Τέλος, το ίδιο δικαστήριο, παραπέμποντας στην απόφαση της 4ης Ιουνίου 2015, P και S (C-579/13, EU:C:2015:369), έκρινε ότι το ποσό του προστίμου αυτού δεν ήταν υπερβολικά υψηλό και ότι ο Υπουργός δεν όφειλε να απόσχει από την επιβολή προστίμου ή την επίκληση της υποχρέωσης εξόφλησης του δανείου.

36 Στις 2 Δεκεμβρίου 2021, ήτοι ένα έτος και δέκα μήνες μετά τη λήξη της προθεσμίας κοινωνικής ενσωμάτωσης, ο εκκαλών της κύριας δίκης απαλλάχθηκε από την υποχρέωση κοινωνικής ενσωμάτωσης διότι, κατά τον Υπουργό, είχε καταβάλει, κατά τον χρόνο εκείνο, επαρκείς

προσπάθειες προκειμένου να ολοκληρώσει το πρόγραμμα κοινωνικής ενσωμάτωσης. Ωστόσο, η απαλλαγή αυτή ουδόλως επηρεάζει την υποχρέωσή του να καταβάλει το πρόστιμο και να εξοφλήσει το δάνειο.

37 Ο εκκαλών της κύριας δίκης άσκησε έφεση ενώπιον του Raad van State (Συμβουλίου της Επικρατείας, Κάτω Χώρες), ήτοι του αιτούντος δικαστηρίου, κατά της αποφάσεως της 4ης Νοεμβρίου 2021.

38 Στο πλαίσιο της εφέσεως που άσκησε, ο εκκαλών της κύριας δίκης υποστηρίζει ότι το άρθρο 34 της οδηγίας 2011/95 μεταφέρθηκε εσφαλμένως στο ολλανδικό δίκαιο. Συγκεκριμένα, από το εν λόγω άρθρο προκύπτει, κατά την άποψή του, ένα θετικό δικαίωμα ένταξης, ενώ το υψηλό ποσό του προστίμου και η υποχρέωση εξόφλησης του δανείου που προβλέπονται στο ολλανδικό δίκαιο παρακωλύουν, αντιθέτως, την ένταξη αυτή. Το υψηλά έξοδα που προβλέπει το ολλανδικό δίκαιο συνιστούν επίσης εμπόδιο για την πρόσβαση στα προγράμματα ένταξης. Επιπλέον, στο πλαίσιο του ίδιου δικαίου, δεν λαμβάνονται επαρκώς υπόψη οι συγκεκριμένες ανάγκες και δυσχέρειες ένταξης των δικαιούχων διεθνούς προστασίας. Για τους λόγους αυτούς, ιδίως, ο Υπουργός όφειλε να μην επιβάλει πρόστιμο και να μη ζητήσει την εξόφληση του δανείου εν προκειμένω.

39 Κατά τον Υπουργό, η οδηγία 2011/95 δεν αντιτίθεται στο σύστημα κοινωνικής ενσωμάτωσης του ολλανδικού δικαίου, δεδομένου ότι ο εκκαλών της κύριας δίκης είχε τη δυνατότητα να συμμετάσχει σε προγράμματα κοινωνικής ένταξης, όπως απαιτεί το άρθρο 34 της οδηγίας. Επιπλέον, από την απόφαση της 4ης Ιουνίου 2015, P και S (C-579/13, EU:C:2015:369), προκύπτει ότι ένα πρόστιμο, ως κίνητρο για την ολοκλήρωση του προγράμματος κοινωνικής ενσωμάτωσης, είναι αποδεκτό και ότι το πρόστιμο που επιβλήθηκε στον εκκαλούντα της κύριας δίκης είναι πρόσφορο και αναγκαίο. Το γεγονός ότι ο εκκαλών οφείλει να εξοφλήσει το σύνολο του δανείου είναι εύλογο. Ως εκ της φύσεώς του, ένα δάνειο πρέπει να εξοφλείται στο σύνολό του και ο εκκαλών της κύριας δίκης απαλλάχθηκε από την υποχρέωση κοινωνικής ενσωμάτωσης το πρώτον μετά την πάροδο μεγάλου χρονικού διαστήματος από τη λήξη της ταχθείσας προθεσμίας.

40 Λαμβανομένων υπόψη των ισχυρισμών που προβλήθηκαν ενώπιόν του, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται αν το άρθρο 34 της οδηγίας 2011/95 αντιτίθεται, αφενός, στην επιβολή υποχρέωσης κοινωνικής ενσωμάτωσης στους δικαιούχους διεθνούς προστασίας, η οποία συνεπάγεται την υποχρέωση επιτυχούς συμμετοχής στις οικείες εξετάσεις, επί ποινή προστίμου, κατ' αρχήν εντός προθεσμίας τριών ετών, και, αφετέρου, στην επιβάρυνση των προσώπων που υπέχουν την εν λόγω υποχρέωση με τα έξοδα των προγραμμάτων ένταξης.

41 Όσον αφορά, πρώτον, την υποχρέωση κοινωνικής ενσωμάτωσης, το αιτούν δικαστήριο παρατηρεί ότι το Δικαστήριο έκρινε, βεβαίως, στη σκέψη 48 της αποφάσεως της 4ης Ιουνίου 2015, P και S (C-579/13, EU:C:2015:369), ότι η υποχρέωση επιτυχούς συμμετοχής σε εξέταση περί κοινωνικής ενσωμάτωσης καθιστά δυνατόν να διασφαλισθεί η απόκτηση από τους πολίτες τρίτων χωρών γνώσεων οι οποίες είναι αναμφιβόλως χρήσιμες για τη δημιουργία δεσμών με το κράτος μέλος υποδοχής και ότι η υποχρέωση αυτή, για την μη τήρηση της οποίας προβλέπεται πρόστιμο, μπορεί να συμβάλει στην επίτευξη των σκοπών που επιδιώκονται με την οδηγία 2003/109. Εντούτοις, το αιτούν δικαστήριο διστάζει να δεχθεί ότι τα εν λόγω διδάγματα ισχύουν στην υπόθεση της κύριας δίκης, δεδομένου ότι το άρθρο 5, παράγραφος 2, της ως άνω οδηγίας παρέχει στα κράτη μέλη τη δυνατότητα να επιβάλλουν υποχρέωση ενσωμάτωσης, ενώ η οδηγία 2011/95 δεν προβλέπει τέτοια δυνατότητα. Μια άλλη διαφορά μεταξύ των δύο αυτών νομοθετημάτων έγκειται στο γεγονός ότι η οδηγία 2011/95 αφορά πρόσωπα που χρήζουν προστασίας, αλλά δεν επιθυμούν κατ' ανάγκη να εγκατασταθούν σε μόνιμη βάση στο κράτος μέλος υποδοχής.

42 Επιπροσθέτως, το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει, αφενός, ότι από τη σκέψη 95 της αποφάσεως της 24ης Ιουνίου 2015, T. (C-373/13, EU:C:2015:413), φαίνεται να προκύπτει ότι τα κράτη μέλη ουδεμία διακριτική ευχέρεια διαθέτουν ως προς την παροχή ή μη των βασικών ευεργετημάτων τα οποία εγγυάται η οδηγία 2011/95, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνεται το δικαίωμα πρόσβασης στα προγράμματα ένταξης. Εντούτοις, τίθεται το ζήτημα αν η υποχρέωση ενσωμάτωσης συνιστά περιορισμό του εν λόγω δικαιώματος ή αν απλώς διασφαλίζει την ουσιαστική ένταξη των ενδιαφερομένων.

43 Αφετέρου, το αιτούν δικαστήριο υπογραμμίζει ότι, στην πρόταση κανονισμού για την αντικατάσταση της οδηγίας 2011/95 {πρόταση κανονισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13ης Ιουλίου 2016, σχετικά με τις απαιτήσεις για την αναγνώριση των υπηκόων τρίτων χωρών ή των απάτριδων ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας, για ένα ενιαίο καθεστώς για τους πρόσφυγες ή για τα άτομα που δικαιούνται επικουρική προστασία και για το περιεχόμενο της παρεχόμενης προστασίας και για την τροποποίηση της οδηγίας του Συμβουλίου 2003/109/ΕΚ, της 25ης Νοεμβρίου 2003, σχετικά με το καθεστώς των υπηκόων τρίτων χωρών που είναι επί μακρόν διαμένοντες [COM(2016) 466 final]}, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εισήγαγε διάταξη η οποία προβλέπει ρητώς ότι «[τ]α κράτη μέλη μπορούν να καταστήσουν υποχρεωτική τη συμμετοχή [στα] μέτρα ένταξης». Επομένως, τίθεται το ζήτημα αν πρέπει να συναχθεί εξ αυτού ότι μια τέτοια υποχρέωση δεν προβλέπεται ακόμη από την οδηγία 2011/95 ή αν η πρόταση αυτή κατοχυρώνει απλώς μια ήδη υφιστάμενη δυνατότητα.

44 Σε περίπτωση που μπορεί να επιβληθεί υποχρέωση κοινωνικής ενσωμάτωσης, το αιτούν δικαστήριο εκτιμά ότι, κατ' αρχήν, ο Υπουργός δικαιούται να συνοδεύσει την υποχρέωση αυτή με πρόστιμο, υπό την προϋπόθεση ότι το πρόστιμο είναι σύμφωνο με την αρχή της αναλογικότητας.

45 Δεύτερον, όσον αφορά τα έξοδα των προγραμμάτων ένταξης, το αιτούν δικαστήριο εκτιμά ότι η επιβολή στους δικαιούχους διεθνούς προστασίας της υποχρέωσης καταβολής του συνόλου των εξόδων αυτών αντιβαίνει στο άρθρο 34 της οδηγίας 2011/95, λαμβανομένου υπόψη του υψηλού ποσού των εν λόγω εξόδων και της εν γένει περιορισμένης ικανότητας πληρωμής των ως άνω δικαιούχων. Η δυνατότητα υποβολής αίτησης για τη χορήγηση δανείου προκειμένου να καλυφθούν τα έξοδα αυτά ουδόλως μεταβάλλει την ως άνω κατάσταση. Μολονότι θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι οι δικαιούχοι διεθνούς προστασίας έχουν οι ίδιοι τον έλεγχο της εμπρόθεσμης ολοκλήρωσης των οικείων προγραμμάτων και, επομένως, τον έλεγχο της υποχρέωσης εξόφλησης του δανείου, εντούτοις γεγονός παραμένει ότι το άρθρο 34 της οδηγίας 2011/95 υποχρεώνει τα κράτη μέλη να διασφαλίζουν την πρόσβαση όλων των δικαιούχων διεθνούς προστασίας στα προγράμματα ένταξης. Επιπροσθέτως, κατά το αιτούν δικαστήριο, το γεγονός ότι τα ενδιαφερόμενα πρόσωπα έχουν τη δυνατότητα να συνάψουν διακανονισμό του τρόπου πληρωμής ουδεμία επιρροή φαίνεται να ασκεί, δεδομένου ότι η υποχρέωση εξόφλησης μιας σημαντικής οφειλής εξακολουθεί να υφίσταται για χρονικό διάστημα που μπορεί να φτάσει μέχρι και τα 10 έτη, όπερ ενδέχεται να παρακωλύσει την ουσιαστική ένταξη στο κράτος μέλος υποδοχής.

46 Τρίτον, εγείρεται το ζήτημα κατά πόσον το ύψος των ποσών του προστίμου και του δανείου υπονομεύει την επίτευξη του σκοπού και την πρακτική αποτελεσματικότητα του άρθρου 34 της οδηγίας 2011/95. Συναφώς, το αιτούν δικαστήριο υπογραμμίζει ότι το διοικητικό όργανο και, ενδεχομένως, ο εθνικός δικαστής, οφείλουν να μειώσουν το πρόστιμο, εφόσον τούτο κριθεί αναγκαίο, προκειμένου να καταστεί το πρόστιμο σύμφωνο προς την αρχή της αναλογικότητας. Ωστόσο, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι το δάνειο, δυνάμενο να χορηγηθεί μέχρι του ποσού των 10 000 ευρώ, υπερβαίνει, σε συνδυασμό με το πρόστιμο, το μέτρο που απαιτείται για την επίτευξη του επιδιωκόμενου με το άρθρο 34 σκοπού, ήτοι της διευκόλυνσης της ένταξης. Μολονότι ο δια-

κανονισμός του τρόπου πληρωμής, στο πλαίσιο του οποίου λαμβάνεται υπόψη η ικανότητα πληρωμής του ενδιαφερομένου, θα μπορούσε να μετριάσει το γεγονός αυτό, εντούτοις η συνεκτίμηση της ως άνω ικανότητας πληρωμής θα μπορούσε επίσης να αποτρέψει το ενδιαφερόμενο πρόσωπο να εργαστεί, όπερ επηρεάζει αρνητικά την ένταξή του.

47 Υπό τις συνθήκες αυτές, το Raad van State (Συμβούλιο της Επικρατείας) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

«1. Έχει το άρθρο 34 της οδηγίας [2011/95] την έννοια ότι αντίκειται σε εθνική ρύθμιση όπως αυτή που προβλέπεται στο άρθρο 7b του [νόμου περί κοινωνικής ενσωμάτωσης], η οποία επιβάλλει στους δικαιούχους διεθνούς προστασίας, επ' απειλή προστίμου, την υποχρέωση να συμμετάσχουν επιτυχώς σε εξέταση περί κοινωνικής ενσωμάτωσης;

2. Έχει το άρθρο 34 της οδηγίας [2011/95] την έννοια ότι αντίκειται σε εθνική διάταξη σύμφωνα με την οποία οι δικαιούχοι διεθνούς προστασίας βαρύνονται κατ' αρχήν οι ίδιοι με το συνολικό κόστος των προγραμμάτων κοινωνικής ένταξης;

3. Έχει σημασία για την απάντηση στο δεύτερο ερώτημα το γεγονός ότι οι δικαιούχοι διεθνούς προστασίας μπορούν να λάβουν από το κράτος δάνειο για την πληρωμή των εξόδων των προγραμμάτων κοινωνικής ένταξης και ότι το δάνειο αυτό διαγράφεται εάν επιτύχουν εμπροθέσμως στην εξέταση περί κοινωνικής ενσωμάτωσης ή εάν εξαιρεθούν ή απαλλαχθούν εμπροθέσμως από την υποχρέωση κοινωνικής ενσωμάτωσης;

4. Σε περίπτωση που το άρθρο 34 της οδηγίας [2011/95] επιτρέπει την επιβολή στους δικαιούχους διεθνούς προστασίας, επ' απειλή προστίμου, της υποχρέωσης να συμμετάσχουν επιτυχώς σε εξέταση περί κοινωνικής ενσωμάτωσης και την επιβάρυνσή τους με το συνολικό κόστος των προγραμμάτων κοινωνικής ένταξης, υπονομεύει το ύψος του ποσού του δανείου που πρέπει να εξοφληθεί, ενδεχομένως σε συνδυασμό με το πρόστιμο, την υλοποίηση του σκοπού και την πρακτική αποτελεσματικότητα του άρθρου 34 της [εν λόγω οδηγίας];»

Επί των προδικαστικών ερωτημάτων

Επί του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος

48 Με το πρώτο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν το άρθρο 34 της οδηγίας 2011/95 έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε κανονιστική ρύθμιση κράτους μέλους δυνάμει της οποίας οι δικαιούχοι διεθνούς προστασίας υπέχουν την υποχρέωση επιτυχούς συμμετοχής, επί ποινή προστίμου, σε εξέταση περί κοινωνικής ενσωμάτωσης.

49 Όπως έχει κρίνει το Δικαστήριο, οι δικαιούχοι διεθνούς προστασίας πρέπει, όσο διατηρούν αυτή την ιδιότητα, να απολαύουν των διασφαλιζόμενων από την οδηγία 2011/95 δικαιωμάτων, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνεται το δικαίωμα πρόσβασης στα προγράμματα ένταξης που προβλέπει το άρθρο 34 της εν λόγω οδηγίας (βλ., κατ' αναλογίαν, απόφαση της 24ης Ιουνίου 2015, T., C-373/13, EU:C:2015:413, σκέψεις 95 και 97).

50 Προκειμένου να κριθεί αν το άρθρο 34 της οδηγίας 2011/95 αντιτίθεται σε εθνική ρύθμιση όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, πρέπει να ληφθεί υπόψη το γράμμα του, το πλαίσιο στο οποίο αυτό εντάσσεται και οι σκοποί που επιδιώκονται με τη ρύθμιση της οποίας αποτελεί μέρος (βλ., κατ' αναλογίαν, απόφαση της 12ης Σεπτεμβρίου 2024, Sagrario, C-63/23, EU:C:2024:739, σκέψη 37 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

51 Κατ' αρχάς, από το γράμμα του άρθρου 34 της οδηγίας 2011/95 προκύπτει ότι, προκειμένου να διευκολυνθεί η ένταξη των δικαιούχων διεθνούς προστασίας στην κοινωνία, τα κράτη μέλη μεριμνούν για την πρόσβαση σε προγράμματα ένταξης τα οποία θεωρούν κατάλληλα ώστε να λαμβάνονται υπόψη οι ειδικές ανάγκες των δικαιούχων καθεστώτος πρόσφυγα ή καθεστώτος επικουρικής προστασίας ή δημιουργούν προϋποθέσεις που εξασφαλίζουν την πρόσβαση σε παρόμοια προγράμματα.

52 Ως εκ τούτου, μολονότι το ως άνω άρθρο επιβάλλει στα κράτη μέλη την υποχρέωση να διασφαλίζουν, για τους δικαιούχους διεθνούς προστασίας, πρόσβαση στα προγράμματα ένταξης τα οποία θεωρούν κατάλληλα ώστε να λαμβάνονται υπόψη οι συγκεκριμένες ανάγκες τους, βάσει του γράμματος του άρθρου δεν είναι, αντιθέτως, δυνατόν να προσδιοριστεί αν κράτος μέλος μπορεί να καταστήσει υποχρεωτική τη συμμετοχή σε πρόγραμμα ένταξης ή ακόμη και την επιτυχή συμμετοχή, επί ποινή προστίμου, στη σχετική εξέταση.

53 Εν συνεχεία, όσον αφορά το πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται το άρθρο 34 της οδηγίας 2011/95, υπενθυμίζεται ότι, κατά το άρθρο 1 της εν λόγω οδηγίας, σκοπός της είναι η θέσπιση απαιτήσεων για την αναγνώριση υπηκόων τρίτων χωρών ή ανιθαγενών ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας, για ένα ενιαίο καθεστώς για τους πρόσφυγες ή για τα άτομα που δικαιούνται επικουρική προστασία και για το περιεχόμενο της παρεχόμενης προστασίας.

54 Το ως άνω περιεχόμενο της διεθνούς προστασίας αποτελεί το αντικείμενο του κεφαλαίου VII της οδηγίας 2011/95, το οποίο περιλαμβάνει ορισμένα δικαιώματα και ευεργετήματα, μεταξύ των οποίων καταλέγονται, πέραν της πρόσβασης στα προγράμματα ένταξης του άρθρου 34, ιδίως, η πρόσβαση σε πληροφορίες (άρθρο 22 της οδηγίας 2011/95), η πρόσβαση στην απασχόληση (άρθρο 26 της οδηγίας), η πρόσβαση στην εκπαίδευση (άρθρο 27 της οδηγίας), η πρόσβαση σε διαδικασίες για την αναγνώριση τίτλων (άρθρο 28 της οδηγίας), η κοινωνική αρωγή (άρθρο 29 της οδηγίας), η ιατρική περίθαλψη (άρθρο 30 της οδηγίας), η πρόσβαση σε κατάλυμα (άρθρο 32 της οδηγίας) και η ελεύθερη κυκλοφορία εντός του κράτους μέλους (άρθρο 33 της οδηγίας).

55 Μολονότι τα ως άνω δικαιώματα και ευεργετήματα συμβάλλουν επίσης στη διασφάλιση της αποτελεσματικής ένταξης του δικαιούχου διεθνούς προστασίας στην κοινωνία του κράτους μέλους υποδοχής, δεν αμφισβητείται ότι η άσκηση των εν λόγω δικαιωμάτων και ευεργετημάτων, αυτή καθεαυτήν, διευκολύνεται, και μάλιστα, κατ' ουσίαν, εξαρτάται από το γεγονός ότι ο ενδιαφερόμενος μπόρεσε να αποκτήσει, χάρη στα προγράμματα ένταξης του άρθρου 34, τις αναγκαίες, ιδίως γλωσσικές, γνώσεις.

56 Η απόκτηση των γνώσεων αυτών και, ως εκ τούτου, η συμμετοχή στα εν λόγω προγράμματα των δικαιούχων διεθνούς προστασίας οι οποίοι δεν διαθέτουν ακόμη τις ως άνω γνώσεις αποτελούν, συνεπώς, σημαντικό μέσο τόσο για τη διασφάλιση της ένταξης των συγκεκριμένων προσώπων στην κοινωνία του κράτους μέλους υποδοχής όσο και για τη δυνατότητα αποτελεσματικής άσκησης των δικαιωμάτων και των ευεργετημάτων που προβλέπει η οδηγία 2011/95.

57 Ωστόσο, επισημαίνεται ότι ιδίως από τις αιτιολογικές σκέψεις 41 και 47 της οδηγίας 2011/95, υπό το πρίσμα των οποίων πρέπει να ερμηνεύεται το άρθρο 34 της οδηγίας, προκύπτει ότι είναι αναγκαίο να λαμβάνονται υπόψη οι συγκεκριμένες ανάγκες των δικαιούχων διεθνούς προστασίας και οι ιδιαίτερες δυσχέρειες ένταξης που αντιμετωπίζουν και ότι οι συγκεκριμένες αυτές ανάγκες και ιδιαιτερότητες της κατάστασής τους πρέπει να λαμβάνονται υπόψη, στο μέτρο του δυνατού, στο πλαίσιο των προγραμμάτων ένταξης που τους προσφέρονται, συμπεριλαμβανομένων, κατά περίπτωση, των γλωσσικών μαθημάτων.

58 Επιπροσθέτως, όπως προκύπτει από την ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών – Σχέδιο δράσης για την ένταξη των υπηκόων τρίτων χωρών [COM(2016) 377 final, σ. 4], οι ανάγκες ένταξης του κάθε ατόμου μπορεί να ποικίλλουν ανάλογα, μεταξύ άλλων, με την αναμενόμενη διάρκεια παραμονής του ενδιαφερομένου.

59 Συναφώς, από το άρθρο 24 της οδηγίας 2011/95 προκύπτει ότι, κατ' αρχήν, η διάρκεια της άδειας διαμονής την οποία το κράτος μέλος υποδοχής υποχρεούται να χορηγήσει στους δικαιούχους του καθεστώτος πρόσφυγα, αφενός, και στους δικαιούχους του καθεστώτος επικουρικής προστασίας, αφετέρου, είναι, αντιστοίχως, τουλάχιστον τριετής, με δυνατότητα ανανέωσης, και τουλάχιστον ετήσια, με δυνατότητα ανανέωσης. Επομένως, τα πρόσωπα που απολαύουν ενός εκ των ανωτέρω καθεστώτων μπορούν να παραμείνουν στο έδαφος του κράτους μέλους υποδοχής για αρκούντως μεγάλο χρονικό διάστημα ώστε ο νομοθέτης της Ένωσης να θέλει να διασφαλίσει την αποτελεσματική ένταξή τους στην κοινωνία του κράτους μέλους υποδοχής. Τούτο ισχύει, ιδίως, όταν οι εν λόγω δικαιούχοι είναι εγκατεστημένοι ή πρόκειται να εγκατασταθούν σε μόνιμη βάση εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

60 Στο πλαίσιο αυτό, πρέπει επίσης να υπομνησθεί ότι το άρθρο 34 της Σύμβασης της Γενεύης, σε συμφωνία με το οποίο πρέπει να ερμηνεύεται το άρθρο 34 της οδηγίας 2011/95 [πρβλ. απόφαση της 14ης Μαΐου 2019, M κ.λπ. (Ανάκληση του καθεστώτος πρόσφυγα), C-391/16, C-77/17 και C-78/17, EU:C:2019:403, σκέψη 74], ορίζει ότι τα συμβαλλόμενα κράτη διευκολύνουν, στο μέτρο του δυνατού, την αφομοίωση και πολιτογράφηση των προσφύγων, οπότε η ένταξή τους θεωρείται συναφώς ως λογικό βήμα προς την ενδεχόμενη πολιτογράφησή τους από το κράτος μέλος υποδοχής.

61 Τέλος, όσον αφορά τον σκοπό που επιδιώκει το άρθρο 34 της οδηγίας 2011/95 καθώς και, γενικότερα, η οδηγία αυτή, από το ίδιο το γράμμα του εν λόγω άρθρου προκύπτει ότι το άρθρο 34 αποσκοπεί στη διευκόλυνση της ένταξης των δικαιούχων διεθνούς προστασίας στην κοινωνία του κράτους μέλους υποδοχής, ενώ η οδηγία αποσκοπεί, όπως προκύπτει από την αιτιολογική της σκέψη 12, στη διασφάλιση της εφαρμογής κοινών κριτηρίων από τα κράτη μέλη για τον προσδιορισμό των προσώπων που χρήζουν διεθνούς προστασίας, καθώς και στη διασφάλιση της πρόσβασης των προσώπων αυτών σε ένα ελάχιστο επίπεδο παροχών σε όλα τα κράτη μέλη. Συνεπώς, τα κράτη μέλη δεν μπορούν να μεταφέρουν το άρθρο 34 στην εθνική τους νομοθεσία κατά τρόπο που υπονομεύει τους ως άνω σκοπούς.

62 Από τη συστηματική και τελολογική ερμηνεία του άρθρου 34 της οδηγίας 2011/95, η οποία έγινε δεκτή στις σκέψεις 53 έως 61 της παρούσας αποφάσεως, προκύπτει ότι, μολονότι τα κράτη μέλη διαθέτουν περιθώριο εκτιμήσεως ως προς τον καθορισμό του περιεχομένου των προγραμμάτων ένταξης του εν λόγω άρθρου καθώς και ως προς τις πρακτικές λεπτομέρειες οργάνωσής τους και τις υποχρεώσεις που ενδέχεται να βαρύνουν τους συμμετέχοντες στο πλαίσιο αυτό, εντούτοις το ως άνω περιθώριο εκτιμήσεως δεν πρέπει να χρησιμοποιείται με τρόπο που να αντιβαίνει στους σκοπούς που μνημονεύονται στη σκέψη 61 της παρούσας αποφάσεως ή στην πρακτική

αποτελεσματικότητα της οδηγίας ή με τρόπο που να παραβιάζει την αρχή της αναλογικότητας. Σύμφωνα με την εν λόγω αρχή, η οποία καταλέγεται μεταξύ των γενικών αρχών του δικαίου της Ένωσης, τα μέσα που θεσπίζονται με την εθνική ρύθμιση περί μεταφοράς στην εσωτερική έννομη τάξη του άρθρου 34 πρέπει να είναι κατάλληλα για την επίτευξη των επιδιωκόμενων με τη διάταξη αυτή σκοπών και να μην βαίνουν πέραν του αναγκαίου για την επίτευξή τους μέτρου (βλ., κατ' αναλογίαν, απόφαση της 9ης Ιουλίου 2015, K και A, C-153/14, EU:C:2015:453, σκέψεις 50 και 51).

63 Ως εκ τούτου, τα κράτη μέλη υποχρεούνται να διασφαλίζουν ότι το περιεχόμενο των προγραμμάτων ένταξης του άρθρου 34 της οδηγίας 2011/95 καθώς και οι πρακτικές λεπτομέρειες οργάνωσής τους και οι υποχρεώσεις που ενδέχεται να βαρύνουν τους συμμετέχοντες στο πλαίσιο αυτό δεν παρακωλύουν δυσανάλογα την ουσιαστική πρόσβαση των δικαιούχων διεθνούς προστασίας στα εν λόγω προγράμματα ούτε την αποτελεσματική άσκηση από τα συγκεκριμένα πρόσωπα των λοιπών δικαιωμάτων και ευεργετημάτων που αντλούν από την οδηγία 2011/95, περίπτωση κατά την οποία θα διακυβεύονταν οι σκοποί της οδηγίας και του άρθρου της 34.

64 Το πρώτο προδικαστικό ερώτημα πρέπει να εξετασθεί υπό το πρίσμα των ανωτέρω σκέψεων.

65 Όσον αφορά την επίμαχη στην κύρια δίκη υποχρέωση, δεν μπορεί να αμφισβητηθεί ότι, όπως επισημάνθηκε στις σκέψεις 55 και 56 της παρούσας αποφάσεως, η απόκτηση γνώσεων τόσο της γλώσσας όσο και της κοινωνίας του κράτους μέλος υποδοχής ευνοεί την ένταξη των δικαιούχων διεθνούς προστασίας στην κοινωνία του εν λόγω κράτους μέλους, διασφαλίζοντας την επικοινωνία μεταξύ των ως άνω δικαιούχων και των ημεδαπών καθώς και ενισχύοντας την αλληλεπίδραση και την ανάπτυξη κοινωνικών σχέσεων μεταξύ τους. Περαιτέρω, δεν μπορεί να αμφισβητηθεί ότι η γνώση της γλώσσας του κράτους μέλους υποδοχής καθιστά λιγότερο δυσχερή την άσκηση, εκ μέρους των προσώπων αυτών, των δικαιωμάτων και ευεργετημάτων που αντλούν από την οδηγία 2011/95 και ειδικότερα την πρόσβαση στην αγορά εργασίας και στην επαγγελματική κατάρτιση (βλ., κατ' αναλογίαν, αποφάσεις της 4ης Ιουνίου 2015, P και S, C-579/13, EU:C:2015:369, σκέψη 47, και της 9ης Ιουλίου 2015, K και A, C-153/14, EU:C:2015:453, σκέψη 53).

66 Υπό το πρίσμα αυτό, στο μέτρο που η συμμετοχή των δικαιούχων διεθνούς προστασίας οι οποίοι δεν έχουν ακόμη τις ως άνω γνώσεις στα προγράμματα ένταξης και η επιτυχής συμμετοχή τους σε εξέταση περί κοινωνικής ενσωμάτωσης διασφαλίζουν ότι οι δικαιούχοι αυτοί αποκτούν γνώσεις αναμφισβήτητα χρήσιμες για τη διευκόλυνση της ένταξής τους στην κοινωνία του κράτους μέλους υποδοχής και της άσκησης των δικαιωμάτων και των ευεργετημάτων που παρέχει η οδηγία 2011/95, πρέπει να γίνει δεκτό ότι εθνική ρύθμιση η οποία προβλέπει την υποχρέωση παρακολούθησης τέτοιων προγραμμάτων και επιτυχούς συμμετοχής στη σχετική εξέταση είναι συμβατή με το άρθρο 34 της ως άνω οδηγίας, εφόσον πληροί τις προϋποθέσεις που υπομνήσθηκαν στις σκέψεις 62 και 63 της παρούσας αποφάσεως.

67 Ωστόσο, μια τέτοια ρύθμιση θα προσέβαλλε το δικαίωμα που παρέχει το άρθρο 34 της οδηγίας 2011/95 στους δικαιούχους διεθνούς προστασίας και δεν θα καθιστούσε δυνατή την επίτευξη του σκοπού που επιδιώκει το άρθρο αυτό, αν δεν λάμβανε υπόψη, όσον αφορά το περιεχόμενο των προγραμμάτων ένταξης καθώς και τις πρακτικές λεπτομέρειες οργάνωσής τους και τις υποχρεώσεις που ενδέχεται να βαρύνουν τους συμμετέχοντες στο εν λόγω πλαίσιο, τις ειδικές περιστάσεις που χαρακτηρίζουν την κατάστασή τους, ιδίως όσον αφορά το επίπεδο γνώσεων που απαιτείται για την επιτυχία στην εξέταση περί κοινωνικής ενσωμάτωσης και τη δυνατότητα πρόσβασης στα μαθήματα και στο απαραίτητο για την προετοιμασία της εξέτασης αυτής υλικό.

68 Ειδικότερα, η σημασία της συνεκτίμησης, από τα κράτη μέλη, των συγκεκριμένων αναγκών και της προσωπικής κατάστασης των δικαιούχων διεθνούς προστασίας, καθώς και των ιδιαίτερων δυσχερειών ένταξης που αυτοί αντιμετωπίζουν απορρέει από το ίδιο το γράμμα του άρθρου 34 και από τις αιτιολογικές σκέψεις 41 και 47 της οδηγίας 2011/95, που υπογραμμίζουν ότι μια τέτοια εξατομικευμένη εκτίμηση είναι αναγκαία προκειμένου να καταστεί αποτελεσματική η άσκηση από τα ενδιαφερόμενα πρόσωπα των δικαιωμάτων και των ευεργετημάτων που αντλούν από την οδηγία και, ως εκ τούτου, να διευκολυνθεί η ταχεία και επιτυχής ένταξή τους.

69 Είναι απαραίτητο να συνεκτιμώνται, στο πλαίσιο αυτό, οι προσωπικές περιστάσεις που αφορούν τους δικαιούχους διεθνούς προστασίας και ποικίλλουν σημαντικά, ιδίως λαμβανομένης υπόψη της ιδιαίτερα ευάλωτης θέσης των δικαιούχων, η οποία δικαιολογεί ακριβώς τη χορήγηση της εν λόγω προστασίας. Επιπροσθέτως, το άρθρο 20, παράγραφος 3, της οδηγίας 2011/95 προβλέπει ότι, κατά την εφαρμογή του κεφαλαίου VII της οδηγίας, τα κράτη μέλη λαμβάνουν υπόψη την ειδική κατάσταση ευάλωτων προσώπων, όπως οι ανήλικοι, οι ασυνόδευτοι ανήλικοι, τα πρόσωπα με ειδικές ανάγκες, οι ηλικιωμένοι, οι έγκυοι, οι άγαμοι γονείς που έχουν ανήλικα τέκνα, τα θύματα εμπορίας ανθρώπων, πρόσωπα με πνευματικές διαταραχές και πρόσωπα που υπήρξαν θύματα βασανιστηρίων, βιασμού ή άλλων σοβαρών μορφών ψυχολογικής, σωματικής ή σεξουαλικής βίας.

70 Συνεπώς, τα μέτρα ένταξης του άρθρου 34 της οδηγίας 2011/95 πρέπει να έχουν ως σκοπό όχι την επιβολή κυρώσεων στους δικαιούχους διεθνούς προστασίας οι οποίοι αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην απόκτηση των γνώσεων τις οποίες προορίζονται να μεταδώσουν τα προγράμματα ένταξης, αλλά τη διευκόλυνση της ένταξης των δικαιούχων διεθνούς προστασίας στην κοινωνία των κρατών μελών, ανάλογα με τις ατομικές τους ικανότητες.

71 Ειδικότερα, οι ιδιαίτερες ατομικές περιστάσεις, όπως η ηλικία, το επίπεδο εκπαίδευσης, η οικονομική κατάσταση ή η κατάσταση υγείας του ενδιαφερομένου, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη προκειμένου επίσης ο ενδιαφερόμενος να απαλλάσσεται από την υποχρέωση επιτυχούς συμμετοχής σε εξέταση όπως η επίμαχη στη διαφορά της κύριας δίκη, οσάκις, λόγω των ως άνω περιστάσεων, το εν λόγω πρόσωπο αδυνατεί να συμμετάσχει ή να συμμετάσχει επιτυχώς στη συγκεκριμένη εξέταση. Συνεπώς, στην περίπτωση που αποτύχει στις εξετάσεις αυτές λόγω τέτοιων περιστάσεων, ο δικαιούχος διεθνούς προστασίας θα πρέπει να μπορεί να αποδείξει ότι κατέβαλε εύλογες προσπάθειες για την επιτυχή συμμετοχή του στη σχετική εξέταση.

72 Επιπλέον, κάθε δικαιούχος διεθνούς προστασίας θα έπρεπε να απαλλάσσεται από την υποχρέωση επιτυχούς συμμετοχής στην ως άνω εξέταση στην περίπτωση που είναι σε θέση να αποδείξει, λαμβανομένων υπόψη των συνθηκών διαβίωσης και των περιστάσεων που χαρακτηρίζουν τη διαμονή του στο κράτος μέλος υποδοχής, ότι έχει ήδη πράγματι ενταχθεί στην κοινωνία του κράτους μέλους αυτού.

73 Κατά τα λοιπά, για την επιτυχία σε μια τέτοια εξέταση πρέπει να απαιτούνται γνώσεις στοιχειώδους επιπέδου, οι οποίες να μη βαίνουν πέραν του αναγκαίου μέτρου για τη διευκόλυνση της ένταξης των δικαιούχων διεθνούς προστασίας στην κοινωνία του κράτους μέλους υποδοχής. Ως εκ τούτου, πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η ιδιαίτερη κατάσταση των προσώπων αυτών, ιδίως όταν δεν είναι ακόμη εγκατεστημένα σε μόνιμη βάση στο εν λόγω κράτος μέλος.

74 Εν πάση περιπτώσει, η αποτυχία σε μια τέτοια εξέταση δεν μπορεί να τιμωρείται συστηματικά με πρόστιμο. Μια τέτοια κύρωση μπορεί να επιβάλλεται μόνον σε εξαιρετικές περιπτώσεις, όπως αυτές που μαρτυρούν, βάσει αντικειμενικών στοιχείων, αποδεδειγμένη και διαρκή έλλειψη

βούλησης ένταξης του οικείου δικαιούχου. Επιπροσθέτως, ένα τέτοιο πρόστιμο δεν μπορεί, εν πάση περιπτώσει, να είναι τόσο υψηλό ώστε να συνεπάγεται υπέρμετρη οικονομική επιβάρυνση για τον οικείο δικαιούχο, λαμβανομένης υπόψη της προσωπικής και οικογενειακής κατάστασής του.

75 Εν προκειμένω, το πρόστιμο που προβλέπει η επίμαχη στην κύρια δίκη ολλανδική ρύθμιση εφαρμόζεται κατά τρόπο συστηματικό και μπορεί να φθάσει στο ποσό των 1 250 ευρώ. Ένα τέτοιο μέτρο είναι προδήλως δυσανάλογο σε σχέση με τον σκοπό που επιδιώκει η συγκεκριμένη ρύθμιση.

76 Λαμβανομένου υπόψη του συνόλου των ανωτέρω σκέψεων, στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 34 της οδηγίας 2011/95 έχει την έννοια ότι δεν αντιτίθεται σε εθνική κανονιστική ρύθμιση η οποία υποχρεώνει τους δικαιούχους διεθνούς προστασίας να συμμετάσχουν επιτυχώς σε εξέταση περί κοινωνικής ενσωμάτωσης, υπό την προϋπόθεση ότι:

– κατά την υλοποίηση της ως άνω υποχρέωσης καθίσταται δυνατόν να συνεκτιμηθούν πράγματι οι συγκεκριμένες ανάγκες και οι ιδιαιτερότητες της κατάστασης των εν λόγω δικαιούχων, καθώς και οι ιδιαίτερες δυσχέρειες ένταξης που αντιμετωπίζουν·

– για την επιτυχή συμμετοχή στην εν λόγω εξέταση απαιτούνται γνώσεις προσήκοντος επιπέδου, οι οποίες δεν βαίνουν πέραν του αναγκαίου μέτρου για τη διευκόλυνση της ένταξης των δικαιούχων αυτών στην κοινωνία του κράτους μέλους υποδοχής·

– κάθε δικαιούχος διεθνούς προστασίας απαλλάσσεται από την υποχρέωση επιτυχούς συμμετοχής στην εξέταση αυτή στην περίπτωση που είναι σε θέση να αποδείξει, λαμβανομένων υπόψη των συνθηκών διαβίωσης και των περιστάσεων που χαρακτηρίζουν τη διαμονή του στο κράτος μέλος υποδοχής, ότι έχει ήδη πράγματι ενταχθεί στην κοινωνία του εν λόγω κράτους.

Αντιθέτως, το εν λόγω άρθρο 34 έχει την έννοια ότι αντιτίθεται στο να επιβάλλεται συστηματικώς πρόστιμο ως κύρωση για την αποτυχία σε μια τέτοια εξέταση, καθώς και στο να μπορεί να ανέλθει το ποσό του προστίμου σε τέτοιο ύψος ώστε να συνιστά υπέρμετρη οικονομική επιβάρυνση για τον ενδιαφερόμενο, λαμβανομένης υπόψη της προσωπικής και οικογενειακής κατάστασής του.

Επί του δευτέρου, του τρίτου και του τετάρτου προδικαστικού ερωτήματος

77 Με το δεύτερο, το τρίτο και το τέταρτο προδικαστικό ερώτημα, τα οποία πρέπει να εξεταστούν από κοινού, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν το άρθρο 34 της οδηγίας 2011/95 έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνική κανονιστική ρύθμιση δυνάμει της οποίας οι δικαιούχοι διεθνούς προστασίας βαρύνονται οι ίδιοι με το σύνολο των εξόδων των μαθημάτων και των εξετάσεων περί κοινωνικής ενσωμάτωσης. Διερωτάται επίσης αν ασκεί συναφώς επιρροή το γεγονός ότι οι εν λόγω δικαιούχοι μπορούν να λάβουν από το κράτος δάνειο για την πληρωμή των σχετικών εξόδων και ότι η οφειλή τους από το δάνειο διαγράφεται εάν συμμετάσχουν επιτυχώς, εντός της προβλεπόμενης προθεσμίας, στην εξέταση περί κοινωνικής ενσωμάτωσης ή εάν εξαιρεθούν ή απαλλαχθούν, εντός της ίδιας προθεσμίας, από την υποχρέωση κοινωνικής ενσωμάτωσης.

78 Προκαταρκτικώς, παρατηρείται ότι το γράμμα του άρθρου 34 της οδηγίας 2011/95 επιβάλλει στα κράτη μέλη την υποχρέωση να διασφαλίζουν την πρόσβαση στα προγράμματα ένταξης τα οποία θεωρούν κατάλληλα ή να δημιουργούν τις προϋποθέσεις που εξασφαλίζουν την πρόσβαση στα προγράμματα αυτά, χωρίς να αποκλείει ρητώς τη δυνατότητα των εν λόγω κρατών μελών να επιβαρύνουν τους δικαιούχους διεθνούς προστασίας με τα σχετικά έξοδα.

79 Εντούτοις, όπως προκύπτει από τις σκέψεις 62 και 63 της παρούσας αποφάσεως, τα κράτη μέλη, μολονότι διαθέτουν περιθώριο εκτιμήσεως, οφείλουν να διασφαλίζουν ότι το περιεχόμενο των προγραμμάτων αυτών καθώς και οι πρακτικές λεπτομέρειες οργάνωσής τους και οι υποχρεώσεις που ενδέχεται να βαρύνουν τους συμμετέχοντες στο πλαίσιο αυτό δεν παρακωλύουν δυσανάλογα την ουσιαστική πρόσβαση των δικαιούχων στα εν λόγω προγράμματα ούτε την αποτελεσματική άσκηση των λοιπών δικαιωμάτων και ευεργετημάτων που τα ως άνω πρόσωπα αντλούν από την οδηγία.

80 Συναφώς, πρέπει να γίνει δεκτό ότι, λαμβανομένων υπόψη των συγκεκριμένων αναγκών των δικαιούχων διεθνούς προστασίας, των ιδιαιτεροτήτων της κατάστασής τους καθώς και της ιδιαίτερα ευάλωτης θέσης τους, η αρχή της αναλογικότητας και η πρακτική αποτελεσματικότητα του δικαιώματος πρόσβασης στα προγράμματα ένταξης που προβλέπεται στο άρθρο 34 της οδηγίας 2011/95 δεν επιτρέπουν στα κράτη μέλη να επιβαρύνουν τους δικαιούχους αυτούς με τις δαπάνες για τα μέτρα ένταξης που κατέστησαν υποχρεωτικά. Επομένως, τα εν λόγω μέτρα θα έπρεπε, κατ’ αρχήν, να προσφέρονται δωρεάν. Πλην όμως, ούτε η αρχή της αναλογικότητας ούτε η πρακτική αποτελεσματικότητα του άρθρου 34 εμποδίζουν τα κράτη μέλη να επιβάλλουν, κατά περίπτωση, στους δικαιούχους διεθνούς προστασίας που διαθέτουν επαρκή οικονομικά μέσα μια εύλογη οικονομική συνεισφορά.

81 Εν προκειμένω, από τα στοιχεία που έχει στη διάθεσή του το Δικαστήριο προκύπτει ότι η επίμαχη στην κύρια δίκη εθνική ρύθμιση επιβάλλει, κατ’ αρχήν, σε όλους τους δικαιούχους διεθνούς προστασίας να καλύπτουν το σύνολο των εξόδων των προγραμμάτων ένταξης, τα οποία μπορεί να είναι πολύ υψηλά.

82 Βεβαίως, οι δικαιούχοι διεθνούς προστασίας μπορούν να ζητήσουν δάνειο ανώτατου ύψους 10 000 ευρώ προκειμένου να καλύψουν τα έξοδα του προγράμματος κοινωνικής ένταξης, το δε δάνειο αυτό δεν χρειάζεται να εξοφληθεί αν οι δικαιούχοι συμμετάσχουν επιτυχώς σε όλες τις δοκιμασίες των εξετάσεων του συγκεκριμένου προγράμματος εντός της προβλεπόμενης προθεσμίας ή αν εξαιρεθούν ή απαλλαχθούν, εντός της ίδιας προθεσμίας, από την υποχρέωση κοινωνικής ενσωμάτωσης. Αντιθέτως, αν δεν εκπληρώσουν την εν λόγω υποχρέωση ή αν την εκπληρώσουν εκπροθέσμως, οι δικαιούχοι διεθνούς προστασίας οφείλουν να εξοφλήσουν το δάνειο, κατ’ αρχήν, στο σύνολό του εντός προθεσμίας δέκα ετών κατ’ ανώτατο όριο, εξυπακουομένου, ωστόσο, ότι είναι δυνατή, σε ειδικές περιπτώσεις, η ολική ή μερική διαγραφή χρέους υπό ορισμένες προϋποθέσεις.

83 Επιπλέον, μπορεί να ληφθεί υπόψη η ικανότητα πληρωμής του οφειλέτη κατά τον καθορισμό του ποσού των δόσεων που πρέπει να εξοφλούνται κάθε μήνα. Σε περίπτωση που ο ενδιαφερόμενος δεν έχει επαρκή ικανότητα πληρωμής, ο Υπουργός καθορίζει το ποσό που πρέπει να εξοφλείται μηνιαίως σε 0 ευρώ. Το τυχόν υπόλοιπο χρέους διαγράφεται μετά από δέκα έτη, εξαιρουμένων των ληξιπρόθεσμων δόσεων.

84 Μολονότι από τα εκτιθέμενα στις σκέψεις 82 και 83 της παρούσας αποφάσεως προκύπτει ότι η δυνατότητα σύναψης δανείου για την κάλυψη των εξόδων του προγράμματος κοινωνικής ένταξης έχει σχεδιαστεί κατά τρόπο που συνεπάγεται ορισμένου βαθμού συνεκτίμηση της

ατομικής ικανότητας πληρωμής του δικαιούχου διεθνούς προστασίας, εντούτοις, αντιθέτως προς τις εκτιμήσεις που διατυπώθηκαν στη σκέψη 80 της παρούσας αποφάσεως, ο δικαιούχος διεθνούς προστασίας εξακολουθεί, κατ' αρχήν, να υποχρεούται να καλύψει τα ενδεχομένως πολύ υψηλά έξοδα του προγράμματος αυτού, εκτός εάν συμμετάσχει επιτυχώς, εντός της προβλεπόμενης προθεσμίας, στην εξέταση περί κοινωνικής ενσωμάτωσης ή εάν εξαιρεθεί ή απαλλαχθεί από την υποχρέωση εξόφλησης του συναφθέντος δανείου. Επιπροσθέτως, για όσο διάστημα ο εν λόγω δικαιούχος υπέχει την υποχρέωση επιτυχούς συμμετοχής στην εξέταση περί κοινωνικής ενσωμάτωσης, επικρατεί κατ' ανάγκην αβεβαιότητα τόσο ως προς το συνολικό ποσό του δανείου το οποίο θα πρέπει τελικώς να εξοφλήσει όσο και ως προς τη διάρκεια της περιόδου κατά την οποία θα παραμείνει χρεωμένος έναντι των δημοσίων αρχών, η οποία μπορεί να είναι πολύ μακρά.

85 Υπό τις περιστάσεις αυτές, το να υποχρεώνεται, κατ' αρχήν, ο δικαιούχος διεθνούς προστασίας να καλύπτει το σύνολο του κόστους των μαθημάτων και των εξετάσεων του προγράμματος κοινωνικής ένταξης υπονομεύει τον σκοπό διασφάλισης της αποτελεσματικής ένταξής του στην κοινωνία του κράτους μέλους υποδοχής, καθόσον του επιβάλλει υπέρμετρη επιβάρυνση, η οποία παρακωλύει όχι μόνο την ουσιαστική πρόσβαση του εν λόγω δικαιούχου στο πρόγραμμα κοινωνικής ένταξης, αλλά και την εκ μέρους του άσκηση των λοιπών δικαιωμάτων και ευεργετημάτων που αντλεί από την οδηγία 2011/95.

86 Λαμβανομένου υπόψη του συνόλου των ανωτέρω σκέψεων, στο δεύτερο, στο τρίτο και στο τέταρτο προδικαστικό ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 34 της οδηγίας 2011/95 έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνική κανονιστική ρύθμιση δυνάμει της οποίας οι δικαιούχοι διεθνούς προστασίας βαρύνονται οι ίδιοι με το σύνολο των εξόδων των μαθημάτων και των εξετάσεων περί κοινωνικής ενσωμάτωσης. Το γεγονός ότι οι εν λόγω δικαιούχοι μπορούν να λάβουν από το κράτος δάνειο για την πληρωμή των σχετικών εξόδων και ότι η οφειλή τους από το δάνειο διαγράφεται εάν συμμετάσχουν επιτυχώς, εντός της προβλεπόμενης προθεσμίας, στην εξέταση περί κοινωνικής ενσωμάτωσης ή εάν εξαιρεθούν ή απαλλαχθούν, εντός της ίδιας προθεσμίας, από την υποχρέωση κοινωνικής ενσωμάτωσης δεν είναι ικανό να άρει την αντίθεση της ως άνω ρύθμισης με το άρθρο 34.

Επί των δικαστικών εξόδων

87 Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει ως προς τους διαδίκους της κύριας δίκης τον χαρακτήρα παρεμπίπτοντος που ανέκυψε ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, σ' αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων. Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν όσοι υπέβαλαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, πλην των ως άνω διαδίκων, δεν αποδίδονται.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο (τμήμα μείζονος συνθέσεως) αποφαίνεται:

1) Το άρθρο 34 της οδηγίας 2011/95/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13ης Δεκεμβρίου 2011, σχετικά με τις απαιτήσεις για την αναγνώριση των υπηκόων τρίτων χωρών ή των απάτριδων ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας, για ένα ενιαίο καθεστώς για τους πρόσφυγες ή για τα άτομα που δικαιούνται επικουρική προστασία και για το περιεχόμενο της παρεχόμενης προστασίας,

έχει την έννοια ότι:

δεν αντιτίθεται σε εθνική κανονιστική ρύθμιση η οποία υποχρεώνει τους δικαιούχους διεθνούς προστασίας να συμμετάσχουν επιτυχώς σε εξέταση περί κοινωνικής ενσωμάτωσης, υπό την προϋπόθεση ότι:

– **κατά την υλοποίηση της ως άνω υποχρέωσης καθίσταται δυνατόν να συνεκτιμηθούν πράγματι οι συγκεκριμένες ανάγκες και οι ιδιαιτερότητες της κατάστασης των εν λόγω δικαιούχων, καθώς και οι ιδιαίτερες δυσχέρειες ένταξης που αντιμετωπίζουν·**

– **για την επιτυχή συμμετοχή στην εν λόγω εξέταση απαιτούνται γνώσεις προσήκοντος επιπέδου, οι οποίες δεν βαίνουν πέραν του αναγκαίου μέτρου για τη διευκόλυνση της ένταξης των δικαιούχων αυτών στην κοινωνία του κράτους μέλους υποδοχής·**

– **κάθε δικαιούχος διεθνούς προστασίας απαλλάσσεται από την υποχρέωση επιτυχούς συμμετοχής στην εξέταση αυτή στην περίπτωση που είναι σε θέση να αποδείξει, λαμβανομένων υπόψη των συνθηκών διαβίωσης και των περιστάσεων που χαρακτηρίζουν τη διαμονή του στο κράτος μέλος υποδοχής, ότι έχει ήδη πράγματι ενταχθεί στην κοινωνία του κράτους μέλους.**

Αντιθέτως, το εν λόγω άρθρο 34 έχει την έννοια ότι αντιτίθεται στο να επιβάλλεται συστηματικώς πρόστιμο ως κύρωση για την αποτυχία σε μια τέτοια εξέταση, καθώς και στο να μπορεί να ανέλθει το ποσό του προστίμου σε τέτοιο ύψος ώστε να συνιστά υπέρμετρη οικονομική επιβάρυνση για τον ενδιαφερόμενο, λαμβανομένης υπόψη της προσωπικής και οικογενειακής κατάστασής του.

2) **Το άρθρο 34 της οδηγίας 2011/95**

έχει την έννοια ότι:

– **αντιτίθεται σε εθνική κανονιστική ρύθμιση δυνάμει της οποίας οι δικαιούχοι διεθνούς προστασίας βαρύνονται οι ίδιοι με το σύνολο των εξόδων των μαθημάτων και των εξετάσεων περί κοινωνικής ενσωμάτωσης·**

– **το γεγονός ότι οι εν λόγω δικαιούχοι μπορούν να λάβουν από το κράτος δάνειο για την πληρωμή των σχετικών εξόδων και ότι η οφειλή τους από το δάνειο διαγράφεται εάν συμμετάσχουν επιτυχώς, εντός της προβλεπόμενης προθεσμίας, στην εξέταση περί κοινωνικής ενσωμάτωσης ή εάν εξαιρεθούν ή απαλλαχθούν, εντός της ίδιας προθεσμίας, από την υποχρέωση κοινωνικής ενσωμάτωσης δεν είναι ικανό να άρει την αντίθεση της ως άνω ρύθμισης με το άρθρο 34.**

(υπογραφές)